

II

ДО 61-ї РІЧНИЦІ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477.43/44) "1941/1944"

Савчук П.О. (м. Луцьк)

АНТИФАШИСТСЬКИЙ РУХ НА ПОДІЛЛІ І ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ (1941-1944 РР.)

В статті розкривається процес становлення, розвитку антифашистського руху на Поділлі і Південно-Східній Волині та його боротьба проти фашистських загарбників, діяльність підпілля і партизанських формувань, політико-виховна робота серед партизанів, населення та окупантів.

Ключові слова: історичне дослідження, збройний опір, окупант, партизани і підпільники, окупована територія, населення, боєздатність багатогранна діяльність.

Важливою складовою частиною Великої Вітчизняної війни стала боротьба населення України в тилу німецько-фашистських загарбників. Вона була дієвим воєнним і політичним фактором у розгромі ворога. Протягом післявоєнного періоду в Україні було видано тисячі досліджень, спогадів, художньої літератури, які висвітлювали різні сторони боротьби українського народу проти окупантів.

Проблеми боротьби в тилу ворога знайшли своє висвітлення у дослідженнях провідних спеціалістів з історії війни – М.В.Ковалю, В.І.Кучера, А.Кентія, А.Чайковського та ряду інших, а також у збірниках документів і матеріалів, присвячених війні.

Поряд з опублікованими дослідженнями, які розкривають боротьбу в тилу ворога на Поділлі, цілі пласти двобою з ворогом подолян на окупованій території чекають свого висвітлення. Серед них – участь у партизанському русі Опору тисяч чоловіків і жінок, дітей, людей різних професій і національностей протягом усієї війни.

З початком Великої Вітчизняної війни не вдалося сформулювати широке підпілля або партизанські підрозділи на Поділлі. Незважаючи на це, вже в перший рік війни створив підпільний комітет І.К.Николук, колишній секретар райкому партії, який керував народною боротьбою протягом війни. Інший партпрацівник М.А.Храновський уже в 1942 р. керував 29 підпільними групами. У Чемерівцях підпільну групу організував вчитель Й.І.Протоцький, яка з вересня 1941 р. розгорнула активну роботу серед населення. У спогадах про буремні дні підпілля і партизанського руху Й.Протоцький згадує: "Та нам, партизанам загону імені Чапаєва, доводилося воювати за інших умов. Ми боролися з окупантами на південному заході Поділля – в Чемеровецькому, Смотрицькому, Городоцькому і Сатанівському районах тодішньої Кам'янець-Подільської області. Партизани жили в своїх селах, виходили на бойові операції здебільшого вночі, а дехто, виконуючи особливі доручення командування загону, працював у німецьких установах. Це було, як б сказав, поєднання методів партизанської і підпільної боротьби з ворогом" [7, 7]. Неординарні методи боротьби давали позитивні результати, про які говорить автор в іншому місці книги: "Маленька підпільна партійно-комсомольська група,

яка на кінець 1941 року налічувала лише чотирнадцять чоловік, згодом виросла в бойовий озброєний загін, що протягом тридцяти місяців систематично здійснював диверсії на комунікаціях ворога, нищив його живу силу, зривав військові й господарські заходи. В березні 1944 року, коли частини 1-го Українського фронту почали визволяти Кам'янець-Подільську область, в нашому загоні було вже сто п'ятдесят бійців. Ми мали на озброєнні 58 гвинтівок, 30 автоматів, 4 кулемети, 75 гранат, 12720 патронів. Усе це ми захопили в боях з ворогом" [7, 15].

Лікар Ф.М. Михайлов створив у Славуті антифашистську групу чисельністю близько 200 чоловік, яка проводила велику організаторську і бойову роботу, стала фундатором партизанського загону. В Кам'янець-Подільській області, крім цього, діяло ще ряд підпільних організацій і груп, патріотів-одинаків [5, 49-50].

Боротьба підпільників на території Кам'янець-Подільської області поширювалася з місця на місце і набувала більшої організованості і ефективності. Спочатку активно виступали диверсійно-партизанські групи, які згодом від'єднувалися від підпільників і створювали рухомі партизанські загони. Вони вбирали в свої ряди нових людей, які з патріотичних почуттів або через завдану окупантами кривду ставали на шлях немирної боротьби з фашистами.

На початку 1942 р. партизанська боротьба на Поділлі набирає масштабних розмірів. Розпочинають її народні месники партизанського загону ім.Михайлова, яким командував вчитель А.З.Одуха. На день розформування з'єднання тут налічувалося 4100 чол., в т.ч. 52% колишніх військово-службовців, жінки складали 3 % партизанів. У з'єднанні боролися з ворогом 480 чол. (11%), які служили в окупаційних формуваннях. Багатограним був особовий склад з'єднання за соціальним станом. Тут боролися з фашистами 33% робітників, 38% – селян. Партизанські підрозділи були також і багатонаціональними, зокрема налічувалося 56 % українців, 30% росіян, 4% поляків, а також грузинів, вірмен, білорусів, євреїв – від 2,2% до 0,9%, інших – 3,2% . Наявність 20% офіцерів і сержантів Червоної Армії у лавах партизанів забезпечувала розстановку підготовленого командного складу на різних ділянках бойової діяльності [11, 326-329].

У квітні 1943 р. рішенням ЦК КП(б)У в Кам'янець-Подільську область із завданням організації підпілля і партизанського руху направляється як уповноважений і начальник обласного штабу партизанського руху депутат Верховної Ради СРСР С.А.Олексенко. Із партизанського з'єднання під командуванням О.М.Сабурова йому передається партизанський загін на чолі з І.І.Шитовим (комісар І.Є.Скубка). 15 травня оперативна група прибуває на місце призначення у Кам'янець-Подільську область. Тут створюється підпільний обком партії ОШПР у такому складі: С.А.Олексенко – секретар обкому партії і начальник штабу, І.І.Шитов, І.Є.Скубка, А.З.Одуха.

Для розширення боротьби з окупантами створюються організаційні групи з 5-7 чоловік, які очолили Черватюк, Бочаров, Борисенко, Ямчук, що посилаються в райони області. Групи вийшли з загону "За Батьківщину" і незабаром підняли на боротьбу комуністів, комсомольців, людей різних професій. Вони провели організаційну роботу серед польського населення, у червні організували конференцію з представниками 16 польських сіл, створили партизанський загін ім.Дзержинського. За чотири місяці у загони народних месників влилося 1975 чоловік, і на 1 серпня 1943 р. діяло вже два партизанських з'єднання Кам'янець-Подільської області під командуванням І.І.Шитова (1480 чол.), І.Є.Скубка (895 чол.). А 20 вересня 1943 р. було прийнято рішення на базі загону ім.Михайлова створити нове партизанське з'єднання під командуванням А.З.Одухи (комісар Г.В.Кузовков) [12, 3-10].

Ще в грудні 1942 р. загін А.З.Одухи нараховував 80 чоловік, вже тоді був розподілений на відділення і взводи, призначено штаб загону, начальником якого затвердили Г.В.Кузовкова.

5 грудня 1943 р. створюється нове партизанське з'єднання під командуванням С.А.Олексенка. Партизанський рух поширювався і міцнів. Так, у січні 1944 р. у партизанських з'єднаннях С.А.Олексенка, А.З.Одухи, І.Є.Скубка, І.І.Шитова налічувалося понад 11 тисяч партизанів. Партизани провели 1272 бойові операції. Вбито, взято у полон біля 75 тисяч окупантів, знищено багато бойової техніки та ін.

Багато партизанських загонів свою діяльність не обмежували лише довоєнними кордонами областей, районів. Після рішення Кам'янець-Подільського підпільного обкому партії у червні 1943 р. виділити із з'єднання І.І.Шитова два партизанські загони "За Батьківщину" в складі 310 чоловік, ім.Богуна – 185 чоловік і чотири організаційні групи їх направили у Житомирську область для організації нового з'єднання І.Є.Скубка. Організаторські групи на території Барановицького і Шепетівського районів вирости в партизанські загони ім.Пархоменка у складі 196 чоловік і ім.Фурманова. Було створено партизанське з'єднання з чотирьох партизанських загонів, яке діяло в районах Житомирської, Кам'янець-Подільської, Рівненської областей. Його осо-

бовий склад виріс до 1769 чоловік. Партизани пустили під укіс 106 ешелонів, знищили 11940 ворожих солдатів [14, 186].

У звіті про бойову діяльність партизанського з'єднання під командуванням А.З.Одухи зокрема зазначалося: "Створення підпільного обкому КП(б)У значно зміцнило партійні організації в загонах, підвищило відповідальність комуністів-партизанів у виконанні відповідальних бойових завдань, сприяло росту сітки підпільних партійних організацій в селах і районах Кам'янець-Подільської області, підвищило рівень партійно-виховної роботи в загонах і серед місцевого населення" [11, 183].

15 березня 1944 р. партизанська газета "Зоря Поділля" у статті "В авангарді боїв" писала: "Комуністи розставлені на найбільш відповідальних ділянках, де потрібна залізна воля, особливий героїзм. Свій бойовий досвід боротьби з німецькими загарбниками у ворожому тилу старі партизани-комуністи передають молодим бійцям, виховуючи в них ненависть до ворога, бойовий порив, вміння боротися з ворогом у всяких умовах... словом і ділом більшовицькі з'єднання підносять партизан на розгром німецьких окупантів" [13, 295].

Незважаючи на різні інсинуації сучасної науки, необхідно визнати, що всі заходи по розгрому ворога у роки війни проходили під контролем Комуністичної партії. Так, і на окупованій території спочатку приймалися рішення підпільних партійних органів, первинних парторганізацій, а тоді політпрацівники, командири втілювали їх у життя. Комуністів у пресі, різних інформаціях представляли тільки як мужніх, безстрашних монстрів, які руйнували все на своєму шляху, виконуючи різні завдання командування партизанських підрозділів. А повсякденне бойове життя, відображене у протоколах засідань партійних комітетів, бюро, зборах первинних парторганізацій, засвідчує про ряд недоліків, часто суттєвих, у їх поведінці, бойовій діяльності. Але це була політична ідеологія.

25 травня 1943 р. на засіданні підпільного обкому партії у присутності А.С.Олексенка, І.Є.Скубка, І.І.Шитова, запрошених Федорова, командира загону ім.Кірова, Шевчука, командира загону ім.Чапаєва, Мартинова, комісара загону ім.Кірова, проведено розбір воєнної операції, проведеної в ніч з 23 на 24 травня 1943 р. на райцентр "Р" Рівненської області загонами ім.Хрущова, ім.Кірова, ім.Чапаєва під командуванням І.І.Шитова. В результаті обговорення, в якому взяли участь Шитов, Федоров, дійшли висновку, що операція не вдалася. У рішенні рекомендувалось провести операції окремо по загонах. Розбір підсумків операції обговорювати на партійних і комсомольських зборах з доповідями командирів.

В іншому рішенні про організацію нових партизанських загонів на території Кам'янець-Подільської області зазначалося, що для придбання зброї направити в райони секретарів

підпільних райкомів партії В.Ф.Черватюка, К.П.Ямчука; П.І.Борисенка направили у розпорядження загону ім.Михайлова, а П.П.Бочарова – у загін “За Батьківщину”, додавши їм із існуючих загонів по п’ять чоловік, в т.ч. по два комуністи. Планувалося також приступити до підбору в загонах з’єднань груп для посилення в районі області.

Підпільний обком партії проводив засідання, як правило, один раз у місяць. Щодо стилю роботи, то він нагадав довоєнний. Слухали питання, приймали рішення, призначали відповідальних за виконання. Коло питань, які виносились на засідання, було різноманітним, але головними були формування партизанських загонів, їх організаційно-політичне зміцнення. У 1943 р. були розглянуті питання створення підпільних райкомів партії, обрання їх керівників. Вже на першому засіданні затвердили секретарів Шепетівського, Полонського, Ляховецького, Ізяславського, Славутського підпільних райкомів партії. Тут же, 25 травня 1943 р. А.З.Одуху прийняли в члени партії і затвердили секретарем Славутського райкому партії.

У червні 1943 р. затвердили листа С.А.Олексенка як депутата Верховної Ради СРСР до виборців і населення Кам’янець-Подільської області, у липні до складу обкому партії направили комісара з’єднання М.А.Шумака. На кожному засіданні обговорювалися питання боротьби з окупантами. У серпні як командир партизанського з’єднання С.А.Олексенко підняв питання про особисті бойові рахунки партизанів. Передбачалось, що протягом десяти днів у кожному загоні, групі будуть заведені такі бойові рахунки. Командири, комісари, секретарі партійних, комсомольських організацій зобов’язувалися надати допомогу і взяти під контроль це питання.

Обласний штаб партизанського руху, командування з’єднань постійно тримали у полі зору питання побуту і моралі. Оскільки аморальні вчинки траплялися, то на них була відповідна реакція. А 21 серпня 1943 р. ці питання стали предметом обговорення на засіданні обкому партії. Було заслухано питання про виконання наказу ОШПР № 10 від 18 липня 1943 р. і наказу по з’єднанню № 68 від 19 липня про тимчасових партизанських жінок. До речі, питання виконання рішень контролювалося на всіх рівнях командним, політичним складом та партійними органами і організаціями. 6 грудня 1943 р. обком партії заслухав питання про виконання наказу облштабу партизанського руху № 28. Парткоми з’єднань, парторганізації загонів зобов’язувалися мобілізувати комуністів і комсомольців на виконання наказу, провести організаторську і виховну роботу серед особового складу [13, 273-283].

Наступив 1944 рік. Обстановка, як воєнна, так і політична, різко змінилася на території України, нові завдання мали вирішувати партизанські формування. 18 березня приймається рішення про нові завдання партизанських

з’єднань у відповідності до постанови ЦК КП(б)У від 11 березня 1944 р., а тому вирішили рухатися на Захід – партизани виступали в рейд у район Ковеля. Разом з тим акцентується увага організації боротьби з ворогом у південних районах Кам’янець-Подільської області.

У партизанських з’єднаннях проводяться бойові навчання. 27 лютого 1944р. відбулася нарада командного складу з’єднання партизанських загонів Кам’янець-Подільської області під командуванням А.С.Олексенка. Знову піднімається питання про посилку диверсійних груп на південь області. Акцентується, що при проведенні військових занять більше уваги слід звертати на методику штурму населених пунктів і вміння утримувати позиції.

Нові обставини діяльності партизанів вимагають нових заходів щодо інформування населення, і в березні 1944 р. приймається рішення про випуск газети “За Радянську Україну” українською мовою. У першому її номері 31 березня було опубліковане звернення “До учасників так званих “УПА” та “УНРА” [13, 284-296].

Підпільники і партизани, партіоти-одинаки намагаються завдати дошкульних ударів ворогові. Для цього необхідно розширити горизонти боротьби проти окупантів. Оговтавшись після перших поразок, невдач, партійні органи різних рівнів намагаються згуртувати населення, партизанів, підпільників у міцні бойові колективи. Цьому сприяє політична робота.

Як зазначається у звітах підпільного обкому партії, партизанських формувань, підпільних організацій, партійно-політична робота була невід’ємною частиною всього бойового життя на окупованій території. Від її проведення у багатьох випадках залежав успіх боротьби з фашистськими агресорами. Протягом війни у тилу ворога сформувалася структура партійно-політичної роботи у партизанських загонах і з’єднаннях області.

В усіх партизанських з’єднаннях області була встановлена чітка структура партійних органів і парторганізацій. Під керівництвом обкому партії діяли партійні комітети партизанських з’єднань. Парткоми діяли на правах райкомів партії, очолювали їх секретарі, склад становив 5-7 членів. Парторганізації загонів очолювали партбюро на чолі з секретарем, а парторганізації рот працювали під керівництвом парторга.

У партизанському з’єднанні під командуванням А.З.Одухи створений у вересні 1943 р. парткомітет провів 14 засідань. Розглянуто 30 питань внутріпартійного, політичного, бойового життя партизан. Зокрема, партком вирішував питання про допуск до партроботи комуністів, які залишилися на окупованій території без документів. Партком затверджував рішення первинних парторганізацій про прийом у партію, розглядав персональні справи. У зв’язку з тим, що мало було комуністів, які могли давати рекомендації, партком дозволяв давати рекомендації по прийому у партію молодим комуністам, що суперечило

довоєнному статусу партії. Обговорювалися питання бойової діяльності. У жовтні, грудні обговорювалися завдання партизанів у зв'язку з рішеннями ОШПР та вищих партійних органів. До складу парткому направили в різний час В.Г.Бондаренка, В.М.Рузавіна, Я.Є.Заїку, В.М.Крашеннікова [4, 1-46].

Партком з'єднання під командуванням Ф.С.Кота у квітні 1944 р. у складній бойовій обстановці продовжував розглядати справи по прийому у партію, займався підбором секретарів партбюро загонів. 20 квітня затвердили секретарями партбюро загону ім.Богун П.Шлинчака, загону ім.Фурманова – Якимця. Обрали новим секретарем парткому Г.П.Козлова, оскільки попередній Я.К.Тишкевич перейшов на іншу роботу [14, 1-8].

У звіті партизанського з'єднання С.А.Олексенка подана її схема: обком КП(б)У, комісар партизанського з'єднання, якому підпорядковувалися комісари партизанських загонів ім.Пархоменка, ім.Калініна, ім.Фрунзе, ім.Ворошилова, ім.Кармелюка, ім.Б.Хмельницького, ім.Молотова, "Іскра". Наступною ланкою був парткомітет, який керував дев'ятьма первинними парторганізаціями, в яких на обліку налічувалося 192 члени і кандидати в члени партії. Секретарем парткому з грудня 1943 р. до березня 1944 р. був П.П.Бочаров, а з березня до травня – В.Ф.Черватюк, він же був і секретарем парторганізації штабу з'єднання. В ротах діяли політруки і парторганізації [14, 2-16].

Політсклад з'єднання С.А.Олексенка складався з 9 комісарів, 9 секретарів парторганізацій, 10 секретарів комсомольських організацій, 18 політруків, а також працювало 68 низових агітаторів і пропагандистів.

У партизанських з'єднаннях під командуванням І.Є.Скубка, А.З.Одухи, І.І.Шитова структура партійно-політичних органів була аналогічною, хоч були своєрідності. Наприклад, у з'єднанні І.Є.Скубка, а згодом Ф.С.Кота постійно зростала кількість партійців: з 27 комуністів і 51 комсомольця у липні 1943 р. до 128 комуністів і 185 комсомольців на квітень 1944 р. Тут поряд із комісаром з'єднання і загонів, парткомом діяли партбюро загонів, а в ротах призначалися політруки і обиралися партгрупорги [15, 75, 76].

У з'єднанні діяло 12 низових партгруп і 14 низових комсомольських організацій. Щоб спрямувати у ділове русло партійно-політичну роботу, практикувалися усні інструктажі, бесіди комісарів загонів, політруків рот, секретарів партійних і комсомольських організацій. Була встановлена система звітності за проведену роботу: політдонесення – письмово, інформації – усно. Працювало 320 читців і бесідчиків. Партійно-політична робота планувалась, але часто зі значними перервами.

Підпільний обком партії, політичні органи і працівники зосереджували увагу на розширенні впливу на особовий склад, населення, противника. Ці питання розглядалися на засіданнях відпо-

відних органів, приймалися рішення, інколи досить жорсткі.

Так, за період діяльності підпільного обкому партії проведено 26 засідань, на яких розглядалися питання підпільного і партизанського життя: розширення підпілля, його організаційно-політичне зміцнення, зміцнення матеріальної бази партизанських формувань, кадрові та інші злободенні питання [1, 280-292].

У звіті обкому партії категорично заперечується наявність на окупованій території людей, залишених для підпільної роботи, однак в архіві знаходиться справа про затвердження звіту про участь людей в антифашистському підпіллі. Тут стверджується, що в кінці 1941 р. діяв підпільний партійний комітет, очолюваний І.К.Ніколюком, який встановив зв'язок з іншими групами, в січні обком партії створив Вінницький парткомітет [2, 1-4].

Партійні органи велику увагу приділяли підбору кадрів на керівну партійну і політичну роботу в тилу ворога. Важливо було здійснити правильну їх розстановку у загонах, ротах. Це забезпечувало успішне виконання бойових завдань. У кожному відділенні і дрібних групах були комуністи або комсомольці. В з'єднанні під командуванням С.А.Олексенка з секретарями партійних і комсомольських організацій проведено 11 інструктивних нарад, занять із питань організації політичної роботи, оформлення партійно-комсомольської документації, про форми і методи політично-пропагандистської роботи в загонах, роботи з низовими агітаторами, членами редколегій, кореспондентами стінних газет, бойових листків, організації культурного відпочинку [14, 9-16].

Командування з'єднання провело 6 нарад комісарів, командирів і начальників штабів, у масштабах з'єднання проведено два мітинги, два огляди художньої самодіяльності, огляд стінних газет і бойових листків [14, 15].

Політична, ідеологічна, виховна робота на окупованій території мала принципово важливе значення. Фашистські окупанти, захопивши села, райони і області республіки, намагалися шляхом агітаційно-пропагандистських заходів, популяризацією приватної власності, насильницьким впровадженням "нового порядку" та ін. скомпроментувати радянську систему. Не володіючи інформацією про становище на окупованій території області, фронтах війни, люди переважно користувалися чутками, переказами, повідомленнями, які часто-густо носили провокаційний характер.

Становище населення, учасників підпілля, партизанських загонів вимагало від партійно-політичних сил діяти активно, цілеспрямовано і всеохоплююче. Важлива роль тут належала політпрацівникам партизанських формувань, а також численному партизанському активу – пропагандистам, агітаторам, бесідчикам, політінформаторам. На жаль, у більшості випадків їх не було, а тому кадри політико-агітаційного апарату необхідно було формувати в процесі збройної боротьби з німецько-фашистськими окупантами.

Як правило, політична інформація партизан, підпільників була єдиним джерелом правди на окупованій території. Разом з тим, у першу чергу, необхідно було виховати партизанський актив. Завдання ставилося, щоб навчити їх форм і методів виховної роботи, дійовими засобами виховати в них мужність, сміливість, стійкість і відвагу, пильність і глибоку ненависть до ворога. Саме ці риси вони повинні були передати масі партизан, населенню тощо.

У Кам'янець-Подільській області політико-виховна робота велась у тій чи іншій формі майже на всій території. Партиїно-політична робота планувалася комісарами з'єднань, а потім комісарами загонів. В інших ланках роботу планували і організовували політруки рот, секретарі партійних і комсомольських організацій. Правда, ця робота проводилася нерідко з перебоями. У партизанському з'єднанні Ф.С.Кота у березні 1944 р. незадовільно стояла справа з випуском бойових листків, стінгазет у загонах "Смерть фашизму" та ім.Фурманова. Щоб стимулювати це питання, разом із секретарем парткому політсклад вирішив провести виставку бойових листків і газет загонів у масштабах з'єднання. На огляд запросили всіх комісарів загонів, політруків рот, секретарів партійних і комсомольських організацій. Після огляду відбулася нарада з аналізом. Перше місце зайняла преса загону ім.Котовського.

За добре поставлену роботу з низовою пресою в загоні і успіхи у бойовій і диверсійній діяльності наказом командира загону комісара О.В. Підкауру представили до урядової нагороди, а політрукам рот, редакторам бойових листків, стінгазет оголосили подяки. Це послужило добрим прикладом у використанні преси у виховній роботі серед особового складу загонів, зокрема загонах "Смерть фашизму", ім.Фурманова. Бойові листки випускали один раз у тиждень. У такі ж строки випускались стінгазети [15, 78-80].

У партизанському загоні "Смерть фашизму" з'єднання І.Є.Скубка для підвищення боєздатності підрозділу проводилася робота з вивчення індивідуальних властивостей людей, проводились заходи по зміцненню дисципліни, виховувалась повага і піднімався авторитет молодшого командного складу. З особовим складом вивчали накази Верховного Головнокомандуючого, використовували бойові листки, які, до речі, виходили не регулярно [18, 1-9]. У партизанському загоні ім.Богуна було проведено за два місяці п'ять загальних зборів, 19 нарад з особовим складом, 63 – з командним складом, 8 – з редакторами стінгазет. Обговорювалися питання зміцнення дисципліни, робота з молодими бійцями. У партизанських загонах організовувалося соціалістичне змагання, бралися зобов'язання. На партійно-комсомольських зборах у березні 1944 р. П.Дмитренко взяв зобов'язання на відмінно виконувати всі накази командування, боротися повсякденно з ворогом; Кучинський зобов'язався ознайомити бійців відділення з усією зброєю, бездоганно ви-

конувати накази командування і нести караульну службу, партизан Кривель зобов'язався сто-процентно навчити особовий склад відділення володіти зброєю всіх видів, виховувати зразкових бійців, вчити оволодіння військовою тактикою. Зобов'язання партизанів мали позитивний вплив на весь особовий склад [17, 4-36]. А в партизанському загоні ім.Фурманова проведено дві наради з середнім командним складом, на яких обговорювалися проблеми про бойову і політичну підготовку партизанів та взаємовідносини з місцевим населенням. На трьох нарадах із молодим комскладом ставилися питання дисципліни, авторитету командирів, на двох загальних зборах партизанів обговорювалися міжнародне становище і взаємовідносини з населенням областей Західної України [16, 1, 2].

У плані партійно-політичної роботи парторганізації загону ім.Фурманова на серпень 1943 р. зазначалося, що буде звертатись увага на питання зміцнення дисципліни, авторитету молодших командирів, бесіди з особовим складом про збереження військової таємниці, економію боєприпасів, роль відмінного стрілка, значення розвідки для командування, а також питання партійної і, комсомольської роботи [16, 4, 5]. На цей же місяць у загоні ім.Богуна планувалося провести нараду читців, агітаторів, редакторів бойових листків. Ставилися питання роботи з молоддю, тематична бесіда "Ні грама хліба фашистам", бесіди "Німецькі фашисти – поборники слов'янських народів", "Успіхи Червоної Армії" і наради з політруками і агітаторами. Заплановані заходи з партійної роботи [19, 33].

З метою підвищення боєздатності партизанських підрозділів тут постійно проводилися політінформації для особового складу з питань міжнародних подій, бойових операцій на фронтах Другої світової війни, зокрема на території України. Велике мобілізуюче значення для партизан мала присяга партизан. У з'єднанні під командуванням А.З.Одухи приведення до присяги розпочалося з лютого 1943 р. Текст присяги одержали від партизанів І.І.Шитова. Протягом життя вивчали її з особовим складом. 23 лютого вперше провели прийняття присяги. Комісар загону виступив із короткою промовою. Після цього по черзі до столу підходили партизани, зачитували перед командиром і комісаром загону текст присяги і розписувалися в окремому журналі, командир і комісар потискували руку і поздоровляли партизана. В ротах цей акт здійснювали командир і політрук. Прийняття присяги часто приурочували до радянських свят [3, 377].

Для особового складу з'єднань І.І.Шитова, С.А.Олексенка організовували вечори художньої самодіяльності, у з'єднанні С.А.Олексенка з особовим складом проводилися бесіди, політінформації, голосні читання газет, листівок, журналів, працювало 68 низових агітаторів і пропагандистів, 9 комісарів, 18 політруків, 19 секретарів партійних і комсомольських організацій, проведено

11 інструктажів із партійно-політичним складом на різні теми партизанського життя [14, 15-16].

Одним із головних напрямів політико-виховної роботи на окупованій фашистами території був зв'язок із населенням. У звіті партизанського з'єднання під командуванням А.З.Одухи про це сказано досить красномовно: "Народ – це очі і вуха партизан. Це партизанський тил у тилу ворога. Це сильна моральна підтримка в боротьбі з ворогом. Але щоб цей тил був міцним, необхідна широка і добре поставлена партійно-політична робота з місцевим населенням, спрямована на роз'яснення мети і завдання партизанської боротьби, на підняття основної маси населення на активну боротьбу з німецькими окупантами, на виховання почуття пильності і ненависті до ворогів" [11, 321-322].

Завдяки зв'язку з населенням партизанський загін А.З.Одухи ріс кількісно і переріс у з'єднання, за його рахунок утримувався матеріально, харчами, обзавівся агентурою, внаслідок цього партизани постійно орієнтувалися в обстановці.

Чітко поставлена політико-виховна робота серед місцевого населення і в партизанських загонах – необхідна умова росту і міці партизанського руху. А тому, проводячи виховну роботу серед населення, ставили за мету: розвінчувати в очах народу брехливість фашистської пропаганди, ненависть до работоргівців, готувати в надрах народу резерв борців проти окупантів; зміцнити віру в силу, міць, боєздатність Червоної Армії, любов до краю, переконати, що для наближення години визволення народ повинний піднятися на збройну боротьбу із загарбниками; показати, що найбільш ефективною формою бойової організації є партизанський загін.

Політико-агітаційну роботу серед населення проводили всі підпільні організації, партизанські підрозділи. Все залежало від її розмаху і ефективності. Так, командно-політичний актив партизанського з'єднання під командуванням І.Є.Скубка провів серед населення понад 950 мітингів, сходок, на яких піднімалися питання завдань партизанського руху, зрив заходів окупантів, саботаж господарських заходів, таких як несплата податків, вихід на громадські роботи. Відзначалися радянські і революційні свята, внаслідок чого зростали ряди народних месників. Коли із з'єднання виділили нове з'єднання С.А.Олексенка у складі загонів "За Батьківщину", ім.Пархоменка у складі 900 чоловік, у з'єднанні залишилися ще загони ім.Богуна, ім.Фурманова, ім.Фрунзе. У грудні 1943 р. із загону ім.Богуна виділили партизанський загін "Смерть фашизму".

Після рішень партійних органів від 8 квітня 1944 р. було виділено ще одне з'єднання під командуванням В.К.Возняка (комісар – Я.К.Тишкевич). З'єднанням І.Є.Скубка із лютого 1944 р. командував Ф.С.Кот, який до цього був командиром загону ім.Богуна. Щодо політичної роботи серед місцевого населення, то її планував комісар з'єднання, а в загонах – комісари загонів,

політруки рот і секретарі партійних і комсомольських організацій. Тільки за 4 дні грудня 1943 р. у лави партизанів влилося 320 чоловік із різних сіл області. Згодом у ряди Червоної Армії перейшло 110 чоловік.

У складних умовах початку 1944 р. дещо уповільнилася політико-виховна робота. В березні у з'єднанні погано склалися справи з випуском бойових листків, стінгазет у загонах, зокрема в загонах "Смерть фашизму", ім.Фурманова, тому перейшли на випуск партизанської преси в масштабах з'єднання. В партизанських підрозділах було підготовлено 320 читців і бесідчиків [15, 81-88, 134-136].

У районах дій партизанів з'єднання А.З.Одухи майже не залишилося партійно-радянського довоєнного активу. А хто залишився, з перших днів йшли в підпільники або партизани, але й чимало активістів стали пасивними спостерігачами окупаційного життя. До створення спеціально партійно-комсомольського підпілля одухівці приступили з весни 1943 р. після рішень Кам'янець-Подільського підпільного обкому партії. Підпільні групи мали широку сітку квартир, пунктів зв'язку, через які засиляли агітаційні матеріали, проводили виховну роботу [11, 379-383].

Через зв'язкових, агентуру підпільні організації та групи партизанів, які йшли на бойові завдання, розповсюджували партизанські листівки, проводили групові та індивідуальні бесіди. У таких заходах брали участь майже всі партизани у з'єднанні під командуванням С.А.Олексенка. Основні теми розмов: становище на фронтах, злочиння окупантів, завдання і роль населення. Партизанські загони з'єднання охоплювали політичним впливом більше 900 населених пунктів, 36 районів області. Результатом постійного контакту з людьми стало збільшення особового складу з'єднання на 1069 чоловік. За рахунок населення загони одержали 12 кулеметів, 252 гвинтівки, більше 800 пар взуття, одяг та ін. [14, 25-30].

У доповідній записці Кам'янець-Подільського обкому партії про розгортання партизанського руху в області, датованій 1 серпня 1943 р., зазначалося, що коли партизани доставляли пресу до населення, "далі газети і листівки розповсюджувалися вже самим населенням із рук в руки і розходяться далеко... Вони зустрічали моє звернення до виборців і наші листівки далеко на півдні Кам'янець-Подільської області. Але наша біда, що ми в останній час не маємо на чому друкувати, - немає паперу. Папір необхідно добувати зі зброєю, а у нас немає боєприпасів. Надруковано в своїй типографії і розповсюджено: в березні – 15400 примірників, в квітні – 20400, в травні – 8500, в червні – 16300, в липні – 15800. За 10 днів серпня 4700 примірників. Всього 81000 примірників.

Надруковано на друкарській машинці і розповсюджено 4200 примірники. Всього надруковано 74 видання. Крім того, розповсюджено: газети "Правда" і "Известия" – 3500 примірників,

журналів “Перець” – 1300, “Перчица” – 1800, різних листівок – більше 60000. Всього – 71000 примірників” [8, 247].

Партизанські з’єднання області вживали також енергійні заходи до послаблення боєздатності ворожих формувань. З цією метою використовували різноманітні, часто специфічні методи роботи, які мали викликати недовіру німців до їх сателітів, тих, хто до них пристав вже після окупації території республіки. Партизани намагалися посіяти в їхніх рядах взаємне недовір’я один до одного.

Основний акцент робився на розклад команд поліцейських, козачків, сільських старост, комендатур, а також представників східно-європейських народів. У з’єднанні під командуванням І.Є.Скубка влітку 1943 р. через вчителя, свого агента, Сигизмунда Галицького розіслали листи в поліцію Барашівського району. Через деякий час партизани одержали відповідь, у якій група працівників просила влаштувати усні переговори. Була дана згода, а через 18 днів 15 поліцейських з повним озброєнням перейшли на сторону партизанів. Внаслідок роботи партизанського агента Миколи Ломанова у жовтні того ж року до народних месників перейшли 30 козачків із села Неділець Барашівського району. Після відповідної роз’яснювальної роботи серед робітничої команди на залізниці залишили працю 280 осіб [15, 85-88].

Робота з розкладу ворожих підрозділів займала важливе місце у всій системі політичної роботи партизанських з’єднань, підпільників області. Зокрема, агітація велася серед військ сателітів. Внаслідок переговорів у серпні 1943 р. з угорськими військовиками, гарнізон, який охороняв мости і дорогу Житомир – Новоград-Волинський, у кількості 17 чоловік перейшли на сторону партизанів [15, 87].

Таємні переписки з ворожими підрозділами мали місце і в інших з’єднаннях, вони були результативними. Непоодинокими були також випадки переходу до партизанів з’єднання під командуванням А.З.Одухи. Тут проводили роз’яснювальну роботу серед союзників Німеччини – словаків, румунів, угорців та ін. Всього у загони з’єднання перейшло до 500 чоловік. Партизанам вдалося розкласти колектив школи юнкерів, які розбіглися. А німецький солдат Станіслав Швалленберг у лютому 1942 р. добровільно перейшов на бік партизанів. Він брав участь у багатьох ризикованих партизанських операціях, був надійним товаришем, особисто ініціював ряд диверсійних операцій [3, 387-390].

У звітах партизанських загонів і з’єднань ми знаходимо численні факти про активність комуністів, їх найсамовідданішу боротьбу з окупантами. Їх сміливість, героїзм, самовідданість заперечувати важко. Адже у партію приймали кращих партизанів, підпільників, але й патріотичні справи чинили сотні і тисячі безпартійних. Аналіз засідань партбюро загонів, протоколів первинних парторганізацій свідчить, що тут є численні кри-

тичні факти з повсякденного життя на окупованій території. Є чимало загальних рішень, які ні до чого не зобов’язують, але партійні документи в цілому формують думку, що без керівної ролі партії, авангардної ролі комуністів успіхи всенародної боротьби в тилу ворога були б неможливі. Ця ідеологема постійно доводилася до свідомості населення у роки війни і перейшла у мирний післявоєнний час.

Ланцюжок взаємозв’язку партійних органів від підпільного обкому партії до первинних парторганізацій діяв на окупованій території області. Так, аналіз протоколів засідань партбюро загонів з’єднання під командуванням І.Є.Скубка дає підставу стверджувати, що комуністи займалися інколи самоїдством. Вони обирали, виключали, писали догани, звинувачували, виправдовували і т.д. Разом з тим парторганізації вимагали від комуністів бути зразком, прикладом для інших. Партбюро 2-го батальйону загону “За Батьківщину” з’єднання І.Є.Скубка 8 грудня 1943 р. розглянуло конфлікт між двома комуністами В.І.Реновим і В.С.Панковим і прийняло повчальне, принципове рішення. За систематичне п’янство, розклад дисципліни у диверсійній групі, зазнайство і бахвальство В.І.Ренову оголосили догану, а В.С.Панкова, який залишився за командира роти і напився, влаштував дебош, перевели з командира взводу у бійці і винесли сувору догану з попередженням [9, 203-206].

Документи засвідчують про багатогранність діяльності партизанських загонів. Їх турбували чисто мирні, господарські питання. У липні в загоні “За Батьківщину” актив був розподілений по селах для агітроботи і проведення збору врожаю. Л.А.Пірко́вський направлявся в Курчицьку Гуту і Курчицю, Ф.Л.Онопченко – Велику Цвілю і Тайки, Я.Ковальов – Черне, Мельничук – Заріччя, Вербівку, А.І.Штаєв – Малу Цвілю, І.Т.Риков – Засилівку, Мойсеївку, Митровку, А.А.Сніжинський – Осову. Завдання було важливе – зібрати врожай, щоб він не дістався окупантам [9, 210-211].

Секретар підпільного обкому партії С.А.Олексенко у звіті писав: “Хліб для держави у мирний час має велике значення, а у воєнний час – тим більше... Не дати німцям хліба!” – такий був лозунг всіх наших партизанів і підпільників. Не випадково (по далеко не повних даних) ми знищили 332 молотарки, 122 трактори, 35 локомотивів, 27 комбайнів, сортувалок і т.д. Все це було спрямоване на те, щоб не дати ворогові обмолотити хліб. В червні 1943 р., наприклад, ми послали у всі райони агітаторів-диверсантів для знищення збиральних машин і молотарок. В результаті ми зберегли багато хліба в Плужнянському, Ляховицькому, Теофільському – і інших районах. Диверсії на залізничній дільниці Шепетівка – Тернопіль не дали можливості німцям вивезти і той хліб, який вони встигли намолотити. Тисячі тонн хліба ми відбили у ворога на станції Ізяслав...” [6, 307].

У діяльності партбюро простежується лінія на підвищення боєздатності партизанських підрозділів. У серпні 1943 р. з участю партизанського активу, розглядаючи питання про створення диверсійних груп, прийняли рішення про нагальну потребу в озброєнні. Для цього вимагалося прискорити здобування зброї шляхом посилок груп пошуку з обмеженням у часі, практикувати засідки на дрібні групи ворога і до 1 вересня озброїти загін. Разом з тим практикувати посилок великих груп (40-50 осіб) на залізниці, створити диверсійну групу при стрілецькому підрозділі у кількості 10-15 осіб. Доручити підготовку таких груп досвідченим диверсантам, посилити бойове навчання особового складу [9, 213-214]. Партбюро загону ім.Хрущова 10 червня 1943 р. розг-

лянуло питання про розбазарювання харчів, зокрема солі. За такий вчинок командира групи Ігнат'єва покарали у партійному порядку [10, 22].

Антифашисти Поділля і Південно-Східної Волині протягом війни активно боролися з фашистськими окупантами. Внаслідок бойової діяльності нанесли значні збитки ворогові. Проведена політико-виховна робота зберегла патріотичний дух населення окупованих територій.

В статті розкривається процес становлення, розвитку антифашистського руху на Подолі і Юго-Западної Волині і його боротьба проти фашистських захватчиків, діяльність підполля і партизанських формувань, політико-всвітительна робота серед партизан, населення і окупантів.

Джерела і література

1. Державний архів Хмельницької області, ф. П. 487, оп.10, спр.1.
2. Державний архів Хмельницької області, ф. П. 487, оп. 10, спр. 534 А.
3. Державний архів Хмельницької області, ф. П. 487, оп.10, спр.82.
4. Державний архів Хмельницької області, ф. П. 487, оп.10, спр.85.
5. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К.: Наукова думка, 1971.
6. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941-1944. В двух томах. Кн.1. Борьба в подполье. – К.: Наукова думка, 1985.
7. Протоцький Й. Друзі мої партизани. Документальна повість. – К.: Політвидав України, 1973.
8. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945. Док. и матер. В трех томах. Т.2. – К.: Наукова думка, 1985.
9. Центральний державний архів громадських організацій України (далі ЦДАГОУ), ф.1, оп.9а, спр.310.
10. ЦДАГОУ, ф.1, оп.9а, спр.311.
11. ЦДАГОУ, ф.96, оп.1, спр.1.
12. ЦДАГОУ, ф.97, оп.1, спр.1.
13. ЦДАГОУ, ф.97, оп.1, спр.3.
14. ЦДАГОУ, ф.97, оп.1, спр.13.
15. ЦДАГОУ, ф.103, оп.1, спр.1.
16. ЦДАГОУ, ф.103, оп.1, спр.34.
17. ЦДАГОУ, ф.103, оп.1, спр.25.
18. ЦДАГОУ, ф.103, оп.1, спр.51.
19. ЦДАГОУ, ф.103, оп.1, спр.26.

Summary:

This article treats the process of development of antifascist movement in Podillia and in southern part of Volyn and its struggle against antifascist occupants, activity of the underground and partisans organisation, political and educational work of partisans, population and occupants.

Key words: *historical investigation, armed resistance, invader, partisans and members of the underground organisation, occupied territory, population, fighting ability, manifold activity.*

